

الأمة والدين: علاقة العنصرين ب "الفكرة الكبرى" و "الإصلاح"
 في أعمال أ. فالاوريتيس و عبد الرحمن الكواكبي
Έθνος και θρησκεία: η σχέση των δυο
στοιχείων με τη «Μεγάλη Ιδέα» και το
«Ισλαάχ» στο έργο του Α. Βαλαωρίτη και του
A.al-Kawakibī

دكتور / حسن علي أحمد علي

دكتور / شاکر موسى علي

قسم اللغات اليونانية والإيطالية شعبة اللغة اليونانية الحديثة

كلية اللغات والترجمة جامعة الأزهر

ملخص البحث

كان أرسطو Valoritis شاعرا بضمير محارب، عمله الشعري ملتزما بفكرة الحرية والعدالة. كان لديه ضمير يوناني بحت أجبره على الدفاع عن مصالح الأمة اليونانية. هذا ، في الواقع ، واضح في نضاله من أجل اتحاد الجزر الأيونية مع بقية الأمة اليونانية. لم يكن فقط مناضلاً من أجل حرية مواطنيه وأمهت وحدها، ولكنه صاغ كفاحه ليشمل إخوانه من البشر من خلال كتابة Fotini. من ناحية أخرى، عند قراءة أعمال الكواكبي بعناية، يمكن للمرء أن يرى روحا قتالية من أجل الحرية وفكرة الإصلاح. حتى أنه كان يعتقد أن الدين لا ينبغي أن يكون أداة للطغاة حتى لا يعطي شكلا مقدسا لأفعالهم.

لم تستطع روح الاثنين تحمل فكرة الاضطهاد القومي. كان كلاهما يحاول تحقيق الأفضل لبلديهما. نرى أن الاثنين ظلوا مخلصين لأفكارهما ، أي أن أرسطو فالاوريتيس ظل مخلصا للفكرة العظيمة والكواكبي لفكرة الإصلاح حتى نهاية حياتهما. أيضا ، إذا كان فالاوريتيس مخلصا لاتحاد الجزر الأيونية مع اليونان ، فقد اعتقد الكواكبي اعتقادا راسخا أن العرب يجب أن يتحدوا وينفصلوا عن الإمبراطورية العثمانية لإقامة إمبراطورية خاصة بهم مقرها في مدينة مكة المكرمة.

لقد حلل الكواكبي بدقة كلمة "الاستبداد" وآثارها السلبية على المجتمع والناس. حتى أنه اعتبر الاستبداد سبب كل الشرور وانحطاط المجتمع العربي. ولهذا السبب قام بحملة من أجل حرية الفكر والتعبير.

وانتقد الطريقة التي حكم بها الأتراك العرب. حتى أنه اعتبر أنه يجب إقامة خلافة عربية في مكة المكرمة ، والتي ستكون بداية إنشاء خلافة إسلامية شاملة تعمل بنزاهة ودون تمييز. أفكاره مهمة جدا، ليس فقط بسبب أصلاتها، ولكن لأنها توجه انتباهنا إلى تيار القوميين العرب الذين ظهوروا في القرن ١٩ ، الذين اعتقدوا أن الحكم التركي يجب أن ينتهي.

وقد حلل الكواكبي بعمق كلمة "استبداد" وآثارها السلبية على المجتمع والناس. حتى أنه اعتبر أن الطغيان هو سبب كل شر وانحطاط في المجتمع العربي. ولهذا السبب قام هو نفسه بحملة من أجل حرية الفكر والتعبير.

وانتقد الطريقة التي كان يدار بها الأتراك لصالح العرب. حتى أنه اعتبر أنه يجب إقامة خلافة عربية في مكة المكرمة التي ستكون بداية لإقامة خلافة إسلامية شاملة تعمل بشكل عادل ودون تمييز؛ أفكاره مهمة جدا فقط لنماذجها الأولية ولكن لأنها توجه انتباهنا إلى تيار القوميين العرب الذين ظهوروا في القرن الـ ١٩ الذين اعتقدوا أنه يجب إنهاء السيادة التركية.

Summary of the research

Aristotle Valauritis was a poet with a warrior conscience, his poetic work committed to the idea of freedom and justice. He had a purely Greek conscience that forced him to defend the interests of the Greek nation. This, in fact, is evident in his struggle for the union of the Ionian Islands with the rest of the Greek nation. Not only was he a fighter for the freedom of his citizens and his nation alone, but he framed his struggle to include his fellow human beings by writing Fotini. On the other hand, when reading the works of Kawakibi carefully, one can see a fighting spirit for freedom and the idea of reform. He even believed that religion should not be an instrument of tyrants so as not to give a sacred form to their actions.

The spirit of both could not stand the idea of national oppression. Both were trying to achieve the best for their countries. We see that the two remained faithful to their ideas, that is, Aristotle Valauritis remained faithful to the great idea and the planetary to the idea of reform until the end of their lives. Also, if Valauritis was loyal to the union of the Ionian Islands with Greece, the Kawakibi firmly believed that the Arabs should unite and separate from the Ottoman Empire to establish an empire of their own based in the holy city of Mecca.

Al-Kawakibi has thoroughly analyzed the word "tyranny" and its negative effects on society and people. He even considered tyranny to be the cause of all the evils and decadence of Arab society. That is why he campaigned for freedom of thought and expression. He criticized the way the Arab Turks ruled. He even considered that an Arab caliphate should be established in Mecca, which would be the beginning of the establishment of a comprehensive Islamic caliphate that would operate fairly and without discrimination. His ideas are very important, not only because of their originality, but because they draw our attention to the current of Arab nationalists who emerged in the 19th century, who believed that Turkish rule should end.

Al-Kawakibi has analyzed in depth the word "tyranny" and its negative effects on society and people. He even considered tyranny to be the cause of all evil and decadence in Arab society. That is why he himself campaigned for freedom of

thought and expression. He criticized the way the Turks were run in favor of the Arabs. He even considered that an Arab caliphate should be established in Mecca, which would be the beginning of the establishment of a comprehensive Islamic caliphate that would operate fairly and without discrimination; his ideas are very important only for its prototypes but because they draw our attention to the current of Arab nationalists who emerged in the 19th century who believed that Turkish sovereignty should end.

Έθνος και θρησκεία: η σχέση των δυο στοιχείων με τη «Μεγάλη Ιδέα» και το «Ισλαάχ» στο έργο του Α. Βαλαωρίτη και του Α.al-Kawakib¹

Hassan

Ali

Haroun(Πανε/μιουΑλ-Άζχαρ)

Shaker

Moussa(Πανε/μιουΑλ-Άζχαρ)

Εισαγωγή

Κάθε έθνος χρειάζεται έναν λογοτέχνη που να εκφράσει την συνείδησή του και τις φυσικές του ανάγκες για ελευθερία και ισοτιμία σε σχέση με άλλα έθνη. Για αυτό βρίσκουμε ότι τα έργα Άραβα Αμπντουλραχμάν αλ-Καουακίμπι (Abdulrahmānal-Kawakibī) και του Έλληνα Αριστοτέλη Βαλαωρίτη έχουν εθνικά και πολιτικά κίνητρα. Εξετάζοντας το έργο τους, βρίσκουμε ότι υπάρχουν δυο έντονα στοιχεία, το πατριωτικό και το θρησκευτικό στοιχείο.

Τα πατριωτικά ποιήματα και ο πολιτικός του λόγος του Α. Βαλαωρίτη, του έδωσαν μια ξέχουσα θέση ανάμεσα στους Έλληνες λογοτέχνες. Στο βασικό θέμα του έργου του, όπου ο πατριωτισμός επιβάλλει την παρουσία του, βρίσκουμε ότι η Ελλάδα αποτελεί μια υπέρτατη ιδέα.

Ο ίδιος δεν ήταν ένας απλός ποιητής. Όμως, ήταν ένας εθνικός ποιητής που εμπνεύστηκε από τα γεγονότα της εποχής του και έχει αφιερώσει σχεδόν όλο το ποιητικό, όχι μόνο αλλά και το πολιτικό, του έργο για τα διάφορα συμβάντα που είχαν σχέση με την χώρα και την απελευθέρωσή της. Το ίδιο μοτίβο το βρίσκουμε επίσης στο έργο του αλ-Καουακίμι ο οποίος, λόγω των μεγάλων αδικιών που υπέστη ο ίδιος και ομοεθνείς του Άραβες, μέσα στα έργα του τονίζει την ανάγκη γι' απελευθέρωση των Αράβων από τους Τούρκους και την ένωσή τους υπό του πρέσματος ενός Αραβικού Χαλιφάτου.

Μπορούμε να πούμε ότι ο ηρωικός αγώνας των Ελλήνων βρήκε στο πρόσωπο του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη τον αντάξιο και πολυτάλαντο υμνητή². Το ίδιο ισχύει για τον αλ-Κουακίμι, ο οποίος αφιέρωσε την γραφική του επιδεξιότητα για την υπεράσπιση των Αράβων και την απαίτηση της ελευθερίας τους.

Ο Βαλαωρίτης δεν ήταν αγωνιστής υπερ της ελευθερίας του ελληνικού γένους και όχι μόνο μόνο. Παρατηρούμε ότι ο Βαλαωρίτης στον Διάκο και στα Μνημόσυνά του, αγωρίζεται με μια πατριωτική συνείδηση για την ελευτερία της πατρίδας του. Ενώ στον Φωτεινό τον βλέπουμε να διαβρύνει τον άγωνα του για να υπερασπίζεται και να αγωνίζεται για την ελευθερία του ανθρώπου από

οποιοδήποτε παράγοντα που μπορεί να την προσβάλλει³. Από την άλλη πλευρά, βρίσκομαι ότι ο αλ-Καουακίμπι, ο οποίος ήταν ένας γνωστός Άραβας στοχαστής, που είχε ριζοσπαστικές εθνικές σκέψεις βασισμένες στην ιδέα του Ισλάαχ(μεταρρύθμιση), να τονίσει μέσα στα έργα του την ιδέα του Παναραβισμού και να συζητήσει επίσης το πώς οι Άραβες δύνονται να αποκτήσουν την ανεξαρτησία που τους αρμόζει.

Ηαντανάκλαση της εθνική υποχρέωσηστην«Μεγάλη Ιδέα» και το«Ισλάαχ»

Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης είναι ένας εθνικός ποιητής που άντλησε τα θέματα της ποίησής του από την κοινωνία στην οποία έζησε και από την πραγματικότητα. Τα πατριωτικά ποιήματά του, όπως ο «Διάκος», ο «Αστραπόγιαννος», ο «Βάγιας» και η «Φυγή του Αλή Πασά», του έδωσαν, δικαίως, τη θέση του δεύτερου εθνικού ποιητή. Σύμφωνα με τον Γιάννη Παπαθεοδώρου, ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης κατάφερε με ικανότητα να αποκτήσει, χάρη στην εθνική του συνείδηση, μια κατατομή (προφίλ) των εθνικών πεπρωμένων και Μεγάλης Ιδέας, ταυτίζοντας με επιδεξιότητα τον ποιητικό και τον πολιτικό του λόγο με μια παραμυθητική εκδοχή της εθνικής ταυτότητας⁴.

Μέσα στην ποίησή του, ωστόσο, υπάρχει μια αντιστοιχία με τα εθνικά, πολιτικά και ιδεολογικά προβλήματα της εποχής του⁵. Άξιον αναφοράς είναι το γεγονός ότι τα Μνημόσυνα αποτελούν μια αφετηρία για την προβολή ενός νέου προτύπου, επιτυχημένου, για την εθνική ποίηση που

βρίσκεται μέσα στο πλαίσιο της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βαλαωρίτης ήταν, αναμφιβόλως εθνικός ποιητής. Όμως, πρέπει να τονισθεί το γεγονός ότι ο ίδιος στόχευε σε μια νέα πραγματικότητα και ένα νέο ιδεολογικό πραγματισμό που μπορεί κανείς να πει κάλιστα ότι υπερέβαινε το σολωμικό έθνος⁶.

Υπάρχει επίσης, μια ειδοποιός διαφορά που διακρίνει το ποιητικό έργο του εθνικού ποιητή Διονυσίου Σολωμού από εκείνο του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη. Η καθαυτή διαφορά φαίνεται στο γεγονός ότι η ποίηση του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη είναι πλήρως προσαρμοσμένη στις απαιτήσεις της εθνικής ιδέας⁷.

Σημειωτέον είναι το γεγονός ότι στις κρίσιμες στιγμές ενός έθνους βρίσκουμε πάντα τη λογοτεχνία, ή τουλάχιστον ένα μέρος της, έτοιμη να πάρει μέρος για να εκφράσει τη συνείδηση του δοκιμαζόμενου λαού. Για τον λόγο αυτό, θεωρούμε λογικό το γεγονός ότι όταν το εθνικό πάνθεο απευθύνει μια ιδεολογική έγκληση, σύμφωνα με τον Γιάννη Παπαθεοδώρου, δεν μπορεί η ονομαζόμενη εθνική ποίηση παρά να ανταποκριθεί⁸. Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης σημειώνει χαρακτηριστικά ότι «η δημοτική ποίηση υπήρξεν υπό την δουλείαν ο αχώριστος σύντροφος, η μόνη κατηγορία της τεθλιμμένης ψυχής του ημετέρου έθνους. Αείποτε πένθιμος, μελαγχολική, αλλ' αείποτε πλήρης ζωής και ελπίδων, φέρει εστεμμένον το μέτωπον με κλάδους κυπαρίσσου και δέφνης, ως αν ήθελε να είπη προς ημας τους μεταγενεστέρους ότι εκ των παθημάτων θέλει βλαστήσει η νίκη. Συνοδεύσασα πιστώσ τον Έλληνα εν τοις διωγμοίς, εν τοις δεσμοτηρίοις, επι του πεδίου της μάχης,

ουδέποτε εγκατέλειπεν αυτόν ορφανόν, μεμονωμένον κατά την σκληράν δοκιμασίαν τούτων αιώνων. Δικαιούται λοιπόν και τώρα η δημοτική ποίησις, η φιλόστοργος αύτη αδελφή και συμμετοχος των δεινών του ελληνικού έθνους παθημάτων, δικαιούται να συμμεθέξη και του σημερινού αγώνος»⁹.

Σύμφωνα με την αλληλογραφία του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη με τον Ροΐδη, μπορεί κανείς να σχηματίσει την άποψη ότι ο ίδιος ο Βαλαωρίτης θεωρούσε το έθνος ως μοναδική αναλυτική κατηγορία μέσα στην οποία κατασκευάζονται οι διάφοροι όροι της εθνικής ποιητής. Με άλλα λόγια, το έθνος είναι ο άξονας πηρύνας που έχει την δυνατότητα να καθορίσει την αισθητική αλλά και την ιδεολογική λειτουργία της εθνικής ποίησης¹⁰.

Άξιον αναφοράς είναι η ακόλουθη διατύπωση του Βαλαωρίτη, «έθνος άνευ εθνικής ποιήσεως δεν αναγεννάται». Φαίνεται να έχει ήδη ο Βαλαωρίτης σχηματίσει ένα πρότυπο αισθητικο-ιδεολογικό το οποίο ορίζει την εθνική ποίηση. Πρωταγωνιστής του εν λόγω προτύπου είναι ο ίδιος και προβλέπει μια ηρωική ιστορική ποίηση με εθνικόπεριεχόμενο. Χρειάζεται δηλαδή να αναζητήσει ένα υλικό που μπορεί να «πληρώση τας ανάγκας της σημερινής ποιητικής του έθνους εργασίας». Με βάση αυτή τη διατύπωση, ο Βαλαωρίτης θεωρούσε ότι «η ποιητική του έθνους εργασία» ισοδυναμεί μια νέα εθνική ταυτότητα¹¹.

Οι ήρωες αποτελούν ένα σημαντικό προνομιακό πεδίο μελέτης της σχέσης που ενώνει, όπως τονίζει ο Γιάννης

Παπαθεοδώρου, τη νεωτερική ιδεολογία του έθνους-κράτους με τη μυθοπλαστική λειτουργία της λογοτεχνίας. Γι' αυτό, βρίσκουμε ότι στον 19^ο αιώνα, επικρατούσε πολύ έντονα η ιδέα του εθνικού ήρωα στη λογοτεχνία και στην εθνοκρατική ιδεολογία¹².

Η πατριωτική του υποχρίωση, δεν του επέτρεψε παρά να ακολουθήσει το πατρικό του δρόμο. Ο ίδιος υποστήριξε την ένωση των Ιόνιων νησιών με την Ελλάδα. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ο Βαλαωρίτης επίμενε πιστός στην γραμμή αυτή, δηλαδή της ένωσης, ως το τέλος. Η Αγγλία, όμως, δεν υποστήριξε την μεγάλη ιδέα που πίστευε ο ίδιος ο Βαλαωρίτης. Αντιθέτως η Αγγλία υποστήριξε συνέχεια τα δικά της συμφέροντα¹³.

Η πατριωτική του στάση φαινόταν όταν τον κάλεσε ο Άγγλος Γλάδστων και, αφού του μιλήσε κολακευτικά για το ποιητικό του έργο, ήθελε να αλλάξει το θέμα της κουβέντας λεγώντας του για ποιο λόγο ήρθε στα Εφτάνησα. Ο Βαλαωρίτης δεν του άφησε το περιθώριο να κουβεντιάσουν μόνοι τους για το θέμα αυτό. Επίμενε, όμως, να κληθούν και οι άλλοι συνάδελφοί του. Ο ίδιος και οι υπόλοιποι συνάδελφοί του έδειξαν αμετάκλητη στάση στο θέμα της ένωσης. Αυτή η απαίτηση δεν ήταν σύμφωνη με τα αγγλικά συμφέροντα για αυτό και ο Γλάδστων την θεώρησε αδύνατη¹⁴.

Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης μέσα στο ποιητικό του έργο, όχι μόνο αλλά και στον πολιτικό του βίο, υπήρξε μεγάλος υποστηρικτής της Μεγάλης Ιδέας. Για αυτό έδωσε

συνειδητά τον εαυτόν του στον αγώνα του ελληνισμού για την ολοκλήρωση της αποκατάστασής του¹⁵.

Θα μπορούσε κανείς μάλιστα να πει ότι η ποιητική του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη στοχεύει στο εξής όπως αναφέρει ο Αντρέας Καραντώνης:

- Η ποίηση πρέπει να αποβλέπει στη δυναμική έκφραση ενός υλικού σκοπού που να παθιάζει όλα τα μέλη ενός συνόλου, κοινωνικού και εθνικού και να τα ενώνει συναισθηματικά και ιεδολογικά σε μια κοινή ορμή για την πραγματοποίηση συγκεκριμένων ιδανικών στόχων.
- Σκοπός της ποιητικής του Βαλαωρίτη, η ολοκλήρωση των απελευθερωτικών ιδεωδών του 21. Πρέπει η ποίηση να είναι παροτρυντική, δηλαδή να φρονηματίζει και να εξάπτει το πατριωτικόν συναίσθημα, με τον αγωνιστικό της τόνο και την προβολή ηρωικών παραδειγμάτων παρμένων από την πιο πρόσφατη ηρωική ιστορία του νέου Ελληνισμού.
- Για την εκπλήρωση ενός τέτοιου σκοπού, το πιο κατάλληλο ποιητικό είδος είναι η επική ποίηση. Γιατι το επικό είδος μέσα στην ευρυχωρία του επιτρέπει το ζωντάνεμα χαρακτηριστικών ιστορικών επεισοδίων (κυρίως πολεμικών) και ηρωικών – ηγετικών προσωπικοτήτων που έχουν μεταβληθεί σε μύθους στην πατριωτική φαντασία του λαού. Η θέση αυτή του Βαλαωρίτη είναι η πιο συνειδητή πλευρά της ποιητικής του, τον βοήθησε να μετουσιώσει το πατριωτικό του ένστικτο σε αλύγιστη βούληση ποιητικής δημιουργίας¹⁶.

Μπορούμε επίσης να πούμε ότι το πατριωτικό στοιχείο επιβάλλεται στον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, λόγω των ιστορικών συμφραζόμενων εκείνης της εποχής. Ο Βαλαωρίτης έχει ήδη γνωρίσει από μικρή ηλικία τα ηρωικά κατορθώματα των κλεφτών και των αρματωλών. Όλα αυτά έχουν συμβάλει αναμφιβόλως στην ποιητική του δημιουργία¹⁷. Παρατηρούμε επίσης ότι ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης όχι μόνο διαλαλεί τον πατριωτισμό του μέσα στην ποίησή του αλλά εκμεταλλεύεται επίσης την ευκαιρία για να χαράξει τα πλαίσια μέσα στα οποία πρέπει να κινείται η νεοελληνική ποιητική παραγωγή¹⁸. Ωστόσο, μπορεί κανείς να εντοπίσει με εύκολο μάλιστα τρόπο την πατριδολατρία στο έργο του εν λόγω Έλληνα εθνικού ποιητή.

Η Ελλάδα για τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, δεν ήταν ένα απλό και μόνο έθνος, ήταν όμως μια μεγάλη ιδέα. Σημειωτέον είναι το γεγονός ότι ο Βαλαωρίτης κατάφερε να πλάσει τον μύθο που εκφράζει με εύστοχο τρόπο τον αγώνα του '21. Κατάφερε δηλαδή να διεισδύσει στις ψυχές των ηρώων και να ταυτιστεί με την υπέρτατη έννοια της ελευθερίας της πατρίδας¹⁹.

Υπάρχουν κάποια λογοτεχνικά και φιλοσοφικά ρεύματα τα οποία έχουν υπηρεάσει τη σύγχρονη αραβική λογοτεχνία κατά την περίοδο της αραβικής Νάχντα «Nahdhah» (αφύπνιση). Στην αραβική Νάχντα διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο διάφοροι διανοούμενοι που ήταν προικισμένοι με την αραβική και την ευρωπαϊκή μόρφωση. Ένας από αυτούς ήταν ο Αμπντουλραχμάν αλ-Καουακίμπι (Abdulrahmān al-Kawakibi)²⁰.

Στο έργο του “Taba’i’al-IstibdādwaMasār’ial-Isti’bād” (οι χαρακτηριστικοί του δεποτισμού και η υποβάθμιση της υποδούλωσης), ασκεί μια ευθεία κριτική στον τρόπο με τον οποίο οι μη Άραβες οθωμανοί κυβερνούν τους Άραβες. Ο αλ-Καουακίμπι εμφανίστηκε σε μια περίοδο όπου το εθνικό αραβικό κίνημα έχει μεγαλώσει και η ανάγκη για ελευθερία έχει αυξηθεί. Ο ίδιος ήρθε σε σύγκρουση με το καθεστώς πολλές φορές. Έπισης έχει απαγορευθεί η κυκλοφορία των δυο περιοδικών του «al-Shahbā» και «I’tedāl», επίσης οι συχνείς κριτικές του για το καθεστώς τον οδηγούσαν στην φυλακή πολλές φορές.

Ο αλ-Καουακίμπι θεωρεί στο έργο του Umal-Qurai(Η μητέρα των χωριών ή χωρών, ή η Μέκκα) ότι το μίσος που είχαν οι Τούρκοι για τους Άραβες τους στάθηκε σοβαρό εμπόδιο στο να αραβοποιηθούν οι ίδιοι ή και να τουρκοποιήσουν τους Άραβες (ενοεί στα ήθη και έθιμα και στη γλώσσα). Για να τεκμηριώσει την άποψή του, ο αλ-Καουακίμπι αναφέρει τους διάφορους χαρακτηρισμούς που χρησιμοποιούσαν οι Τούρκοι για τους Άραβες. Αναφέρει στο έργο του μερικούς χαρακτηρισμούς που χρησιμοποιούσαν οι Τούρκοι για να διαχωρίσουν τους Άραβες. Αναφέρει, λ. χ., ότι για τους Άραβες του Χιτζάζ «ζητιάνοι», ενώ τους Άραβες της Αιγύπτου «βάρβαροι φελλάχοι». Επίσης αποκαλούσαν τους δούλους και τα μαύρα ζώα «Αράπηδες», και την έκφραση «αραβικό μυαλό», για να δείξουν ότι η αραφική φυλή κατέχει κατώτερο επίπεδο καταόησης, επίσης «αν κάνω αυτό θα είμαι σαν άραβας», που προσδιορίζει δηλαδή την βαρβαρότητα των

Αράβων. Ενώ οι Άραβες αντιμετώπιζαν αυτή την καθαρά ρατσιστική τους συμπεριφορά με δυο τρόπους, ο πρώτος ήταν ότι πίστευαν πως, «τρια όντα δημιουργήθηκαν για την αδικία και την καταστροφή, οι ψείρες, οι Τούρκοι και οι ακρίδες»²¹. Ο δεύτερος ήταν ότι τους αποκαλούσαν «ρωμιούς», διότι αμφισφητούσαν την πίστη τους. Θεωρούσαν μαλίστα ότι οι Τούρκοι δεν έκαναν τίποτα για το Ισλάμα, ως θρησκεία, παρά μονάχα τα μερικά τζαμιά που έχτισαν, και αν δεν ήξεραν οι σουλτάνοι ότι τα ονόματά τους θα γραφούν πάνω στον άμβωνα δεν θα προχωρούσαν προς αυτό.

Ο αλ-Καουακίμπι θεωρεί ότι η κατάλληλη αντιμετώπιση της τουρκικής τυραννίας βρίσκεται στο γεγονός ότι οι Άραβες πρέπει να ανεξαρτητοποιηθούν από τους Τούρκους και να ιδρύσουν ένα δικό τους χαλιφάτο. Υπογραμμίζει μάλιστα ότι δεν πρόκειται η ιδέα του Ισλάαχ να εφαρμοστεί στις αραβικές κοινωνίες αν δεν απελευθερωθούν πρώτα οι Άραβες από την τυραννία των Τούρκων.

Ο αλ-Καουακίμπι πίστευε ότι οι Άραβες πρέπει να αποχωρήσουν από την οθωμανική αυτοκρατορία και να ιδρύσουν ένα δικό τους χαλιφάτο. Μπορεί αυτή η ιδέα να βρήκε μια υποστήριξη από τον Χεδίβη Αμπάς που ήταν σε συχνή αντιπαράθεση με τον χαλίφη. Τότε με σκοπό να εκβιάσει τον σουλτάνο Αμπντουλχαμίντ. Υπάρχει επίσης το ενδεχόμενο ότι ο ίδιος ο Αμπάς να ήθελε να αποσπάσει την Αίγυπτο και την Αραβία από το οθωμανικό χαλιφάτο. Τέτοιος ισχυρισμός μπορεί να στέκεται, κυρίως όταν γνωρίζει κανείς ότι το 1896 ο ίδιος προσπάθησε να απαγορεύσει την προσευχή που γίνεται για την ευλογία του

Σουλτάνου στα τζιμιά του Καΐρου, όμως οι Ολαμάδες διαφώνησαν ως προς αυτό και εν τέλει η προσπάθειά του απέτυχε²². Ο Αμπάς προγραμματίζει ένα ταξίδι στην Μεντίνα, το ταξίδι αυτό προκάλεσε την δυσαρέσκεια του Χαλίφη. Η απάντηση του Χαλίφη ήταν άμεση για τις κινήσεις του Χεδίβη. Δόθηκαν εντολές στις οθωμανικές αρχές στη Συρία να εκβάλλουν τους Αιγύπτιους που βρίσκονταν εκεί²³.

Η μετανάστευση του αλ-Καουακίμπι από την Συρία στην Αίγυπτο το 1898 και η θερμή υποδοχή του Χεδίβη προκάλεσε επίσης την ανησυχία του Σουλτάνου. Επικρατούσε η άποψη του ότι Αμπάς θα ξαναγουρίσει στο προηγούμενό του σχέδιο και θα χρησιμοποιήσει τον αλ-Καουακίμπι, που υιοθετεί την ιδέα του «Ισλάαχ» για πολιτικές του φιλοδοξίες. Πράγματι, ο αλ-Καουακίμπι πραγματοποίησε δυο ταξίδια το ένα ήταν προς την Αραβία και το άλλο για την Σομαλία. Πιθανότατα να υπήρχαν πολιτικές σκοπιμότητες για τον Χεδίβη πίσω από τα δυο αυτά ταξίδια. Υπάρχει επίσης το ενδεχόμενο ότι ο αλ-Καουακίμπι πήγε στην πειοχή Αντάν να ζήτησε από τους Άραβες εκεί να αναγνωρίσουν τον Χεδίβη της Αιγύπτου ως Χαλίφη των Μουσουλμάνων²⁴.

Καθώς φαίνεται, ο αλ-Καουακίμπι έγινε γνωστός για τα δυο του βιβλία ένα από αυτά το αναφέραμε παραπάνω και το δεύτερο έχει ως τίτλο «Umal-Qura». Η υπόθεση του έργου παρουσιάζεται μέσω ενός παγκοσμίου συνεδρίου που έχει ως βασικό θέμα την κατάσταση των ισλαμικών χωρών. Ο αλ-Καουακίμπι επιλέγει την Μέκκα ως χώρο για το εν λόγω

συνέδριο. Μια τέτοια επιλογή έχει συμβολίζει την βασική επιθυμία του συγγραφέα, να ιδρυθεί δηλαδή ένα χαλιφάτο που να έχει την Μέκκα ως βασική έδρα. Αυτό θα σήμαινε τότε οριστικό αποχωρισμό των Αράβων από την οθωμανική αυτοκρατορία. Η ιδέα του βασιζόταν στο γεγονός ότι η μοίρα των Αράβων είναι να οδηγούν την Ισλαμική Ούμμαχ²⁵.

Οι ιδέες του αποτελούσαν σημαντικό στοιχείο για την εμφάνιση του αραβικού εθνικισμού. Οι ιδέες τους επίσης μπορεί να θεωρηθούν ως ένα σημαντικό εργαλείο που βοήθησε στην αναβίωση του αραβικού πολιτισμού στην σύγχρονη εποχή. Αυτές οι ιδέες πήραν μια λογοτεχνική μορφή. Ο αλ-Καουακίμπι υπογραμμίζει ότι μια κυβέρνηση πρέπει να εκφράζει την βούληση του έθνους «*irādatal-Ummah*».

Το θρησκευτικό στοιχείο

Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης μας δίνει πολλά παραδείγματα που προσδιορίζουν τον χαρακτήρα του Τούρκου Μουσουλμάνου. Στην Κυρά Φροσύνη, για παράδειγμα, μας παρουσιάζει μια Χριστιανή αρχόντισσα η οποία ερωτεύεται τον υιό του Αλή Πασά τον Μοχτάρ. Αυτός ο απαγορευμένος και αμαρτολός έρωτας, οδηγεί τη συγκεκριμένη γυναίκα στο να εγκατελείπει τον άντρα της και τα παιδιά της. Εν συνεχεία, τον βλέπουμε να την παρουσιάσει ως μια μοιχαλίδα. Γίνεται δηλαδή η χριστιανή αρχόντισσα μια «πομπεμένη μοιχαλίδα, η αποσυνάγωγή, η αποκομμένη από τους συνανθρώπους της, από έρωτα για έναν άπιστο»²⁶. Ο ίδιος ο ποιητής την τυμωρεί αυστηρά όταν βάζει τον πατέρα του αγαμημένου της να την

ερωτευτεί και να φτάσει στο σημείο να είναι έτοιμος ακόμα και να θυσιάσει και τον υιό του για χάρη της με σκοπό να την αποκτήσει²⁷.

Η χριστιανική αντίληψη του Βαλαωρίτη διατυπώνεται καθαρά στο ποιητικό του έργο. Ο Γιάννης Παπαθεοδώρου τονίζει ότι, «στην εθνορομαντική ιδεολογία του 19^{ου} αιώνα, ο επίσημος εκκλησιαστικός και ο επίσημος εθνικός λόγος διασταυρώνονται διαρκώς υπό το συνεκτικό επιχείρημα του «αφομοιωτικού ελληνοχριστιανισμού», επικυρώνοντας έτσι από ηγεμονική θέση την αντίληψη ότι η ορθοδοξία και το έθνος ταυτίζονται σε μια κοινή και συμπληρωματική πολιτικο-θρησκευτική οντότητα, σε μια «πολιτική θρησκεία» συνεχίζει ο ίδιος τονίζοντας ότι «η προσήλωση σε αυτό το σχήμα είχε, ήδη από τα μέσα του αιώνα, μετατρέψει το ρόλο της Εκκλησίας «από φορέα ιδεολογίας σε συστατικό ιδεολογίας· σε ένα από τα προσώπια του ελληνικού κράτους».

Στο επίπεδο της δημόσιας σφαίρας, άλλωστε, ο «ελληνοχριστιανισμός ευνοούσε τη συγκρότηση ενός ενιαίου «εθνοθρησκευτικού» χρόνου και ενός εναλλασσόμενου πολιτικού και εκκλησιαστικού λεξιλογίου, που, μέσω των διαδοχικών και αμοιβαίων συνδηλώσεων πολιτικής θρησκείας, καθόριζε το πεδίο ιδεολογίας αλλά, το πεδίο ιστορικής κουλτούρας²⁸».

Η χρήση της θρησκείας εντοπίζεται επίσης στο φάσμα του συνόλου έργου του αλ-Καουακίμπι. Στο έργο του “Taba’i’al-IstibdādwaMasāri’al-Isti’bād” αφιέρωνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο για την θρησκεία και την τυραννία. Θεωρώ μάλιστα ότι η λανθασμένη κατανόηση των

θρησκευτικών κειμένων οδηγεί στην τυραννία. Τονίζει μάλιστα πως όλες οι θρησκείες δεν είναι υπέρ της τυραννίας, υπογραμμίζοντας όμως, ταυτοχρόνως ότι το πρόβλημα βρίσκεται στους ιερείς που αλλοιώνουν το νόημα των θρησκευτικών κειμένων για να εξυπηρετήσουν τους τυράννους. Κατά την άποψή του οι άνθρωποι αυτοί χρησιμοποιούν την θρησκεία για να δικαιολογήσουν την συμπεριφορά των τυράννων.

Στην περίπτωση του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη αντικρίζουμε μια εμπρόθετη χρήση του ελληνοχριστιανισμού, με σκοπό να ταυτιστεί η ίδια η ποιητική πράξη με το εθνικό της περιεχόμενο. Γι' αυτό, αντιλαμβανόμαστε ότι για τον Βαλαωρίτη η επέτειος της 25^{ης} Μαρτίου συμβολίζει την ανάσταση του γένους, του ελληνικού γένους, αλλά και την συνέχεια του '21 ως μια ανολοκλήρωτη επανάσταση που εκβάλλει στην Μεγάλη Ιδέα²⁹.

Στην ποιητική του παραγωγή υπάρχει ένας ιστορικός προσανατολισμός όπως φαίνεται στο ποίημά του Κυρά Φροσύνη, όπως άλλωστε τονίζει ο ίδιος στο φίλο του τον Ανδρέα Λασκαράτο. Γράφει, μάλιστα, ο ίδιος «ήθελα να είναι κυρίως ιστορικό δια να δύναται να είναι ωφέλιμο τουλάχιστο ως τοιούτο³⁰».

Το θρησκευτικό στοιχείο αποτελεί ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα του ποιητικού έργου του Βαλαωρίτη. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της «Αποκάλυψις». Όμως, το θρησκευτικό μοτίβο στην ποίησή του δεν είναι τόσο έντονο. Αυτό βασίζεται στο γεγονός ότι ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης δεν ανήκει βέβαια στο θρησκευτικό και πνευματικό κλίμα των κολυβάδων και

γιατί γράφοντας το ποίημά του προσπάθησε να χρησιμοποιήσει «τον τύπον της καθαρώς εθνικής ηρωικής ποιήσεως»³¹. Μέσα στην «Αποκάλυψις», ο Βαλαωρίτης μνημονεύει ονόματα πολλών ηρώων του δικού του εθνικού συναξαρίου. Παρατηρούμε επίσης ότι ο διάκος επιμένει να απελευθερώσει την Πόλη βασιζόμενος στη δύναμη του σπαθιού του³².

Εν ολίγοις, δεν αφήνεται σε μια άορατη δύναμη, θρησκευτική στη συγκεκριμένη περίπτωση, να έρθει να τον βοηθήσει. Θεωρούμε χρήσιμο όμως να τονίσουμε ότι «η πατριωτική ποίηση του Βαλαωρίτη και ο μεγαλοϊδεατισμός του κινούνται μέσα στο κλίμα μιας θρησκευτικής περί Μεγάλης Ιδέας αντίληψης»³³.

Αυτό φαίνεται οφθαλμοφανώς στον τρόπο που ο ίδιος παρουσιάζει τον Αλή πασά. Άξιον προσοχής, επίσης, η διατύπωσή του για τον Αλή πασά στα «Προλεγόμενα της Κυρά-Φροσύνης» όπου τονίζει χαρακτηριστικά, «την μακράν σατραπείαν του μεγάλου τούτου Ελληνομάχου εμελέτησα επιμελώς, ακροώμενος πάντων, όσοι επέζησαν, και ιχνηλατών εν μέσω των διασωθεισών παραδόσεων, όπως μορφώσω περί αυτού ακριβή και καθαράν ιδέαν»³⁴.

Θα πρέπει να τονίσουμε επίσης ότι στα «Προλεγόμενα της Κυρά-Φροσύνης», υπάρχει μια ενδιαφέρουσα παρουσία του Τούρκου μουσουλμάνου. Αυτή η παρουσία φαίνεται με ξεκάθαρο τρόπο στην αναφορά που κάνει ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης για τον Τούρκο Αλή πασά. Χαρακτηριστικό είναι το συγκεκριμένο απόσπασμα:

«Εντός του ευτελούς και πτωχού Τεβελέν εβλάστανε τότε Αλβανός τις νεανίσκος, ο Αλής, αληθής ενσάρκωσις του κακού, ανταγωνισμός θανάσιμος του Ελληνισμού, καινοφανές και παράδοξον τέρας συγκεφαλαιούν εν εαυτώ πάντα τα ανοσιουργήματα. Ήλθεν εις τον κόσμον, ίνα σφαγιάση πάν ιερόν και όσιον. Νόσος πανώλης, ήτις ολίγον έλειψε να καταφάγη άπασαν την ελληνικήν καρδιαν. Ακατανόητος σύμπτωσις! Ενώ αφ' ενός τα μικρά ερείπια της Ελληνικής φυλής εγείρονται εκ της κόνεως πλήρη ελπίδος και μέλλοντος, αφ' ετέρου ο Μωαμεθανισμός περιβάλλεται την σάρκα και την ψυχήν του θηρίου τούτου ως φοβεράν πανοπλίαν, ίνα εν μια τελευταία και αιματηρά συμπλοκή καταπνίξη τον γίγαντα και λύση το από τοσούτου χρόνου διαμένον πάντοτε μετέωρον ζήτημα. Η εμφάνιση του Αλή τούτου εν Ηπείρου δύναται να θεωρηθή ως άλλος καταστρεπτικός κατακλυσμός αφανίζων μεν και πνίγων τα πάντα, αλλά και πλύνων και καθαίρων την ημετέραν φυλήν παντός ρύπου. Η κιβωτός της Ελληνικής ελευθερίας επέπλευσεν επί των υδάτων της αβύσσου εκείνης και θαυμασίως διεσώθη, διότι Θεού δάκτυλος ωδήγει αυτήν»³⁵.

Στην «Κυρά Φροσύνη» παρατηρούμε συνάμα ότι οι προταγωνιστές του έργου είναι, εν πολλοίς, μουσουλμάνοι. Ο Αλής πασά διαδραματίζει στο συγκεκριμένο έργο έναν

βασικό ρόλο. Ο πατριωτισμός και οι θρησκευτικές πεποιθήσεις του Βαλαωρίτη, του έδωσαν τη δυνατότητα να παρουσιάσει τον Τούρκο, μουσουλμάνο πάντα, σε μια τυραννική μορφή. Στο έργο του αλ-Κουακίμπι, παρατηρούμε ότι οι Τούρκοι παρουσιάζονται ως τύραννοι και εκμεταλεύτες της θρησκείας, και όχι ως αληθινοί πιστοί. Η θρησκεία για τον Τούρκο χρησίμευε, σύμφωνα με τον ίδιο, μόνο στο βαθμό που εξυπηρετούσε το χαλιφάτο τους. Ενώ στο έργο του Umal-Qura, ο αλ-Καουακίμπι θεωρεί ότι μόνο «οι Άραβες έχουν αληθινό ενδιαφέρον και ζήλο για την θρησκεία»³⁶.

Ο ίδιος θεωρεί ότι η πολιτική των Τούρκων δεν βασίζεται στην ισλαμική θρησκεία, αλλά στην πολιτική εκμετάλλευση. Μας δίνει ταυτόχρονα αρκετά παραδείγματα από την ιστορία για τα τερατώδη εγκλήματά τους εις βάρος των μουσουλμάνων Αράβων στην Ισπανία και στην Γεμένη. Υπογραμμίζει ότι οι αληθινοί στόχοι των Τούρκων που κρύβονται πίσω από την χρήση τους για την θρησκεία, ήταν να ηγούνται τους πιστούς με ευκολία και ταυτόχρονα να τρομοκρατήσουν την Ευρώπη στο όνομα του χαλιφάτου³⁷.

Αναφέρεται επίσης σε ένα σημαντικό θέμα, στην γενοκτονία των Αρμενίων. Τονίζει ότι οι Άραβες, που μελετούν το Ιερό Κοράνι και κατανοούν το βαθύ του νόημα, αρνήθηκαν να συμμετάσχουν στην εν λόγω σφαγή που έγινε εις βάρος των Αρμενίων³⁸.

Υπάρχει, επίσης, η άποψη ότι η Κυρά Φροσύνα συμβολίζει την ίδια την ελληνική ψυχή. όπου «καθώς η εθνική ψυχή, ξεπεσμένη, αμαρτωλή, δεν αρχίζει να παίρνη

καθαρή συνείδηση της υχηλής μοίρας της, παρά αμέσως έπειτ' από την άλωση, μέσα στον ξεπεσμό και στον εξευτελισμό της, με τη σκλαβιά της και με το μαρτύριο, όμοια και η ωραία παραστρατημένη Γιαννιώτισσα, εκεί που πολεμά να λυτρωθή από τα χέρια του μιαρού πασά σα να φωτίζεται από θεία χάρη, αλλάζει έξαφνα η ρομαντική ερωτοχτυπημένη και ανυψώνεται και γίνεται ηρώισσα μυστικόπαθη»³⁹.

Θεωρούμε άδικο το γεγονός να μην αναφερθούμε στον αγώνα του Αριστοτέλη Βαλωρίτη για την ελευθερία του ανθρώπου γενικώς. Φυσικά στα Μνημούσα και στον Διάκο ο ίδιος αγωνίζεται για την ελευθερία του ελληνικού έθνους. Όμως στον Φωτεινό παρατηρούμε ότι ο ορίζων της ελευθερίας πλαταίνει και υπερβαίνει τα στενά σύνορα. Ο Βαλωρίτης φτάνει στο βάθος της έννοιας της ελευθερίας. Η τυραννία δεν είναι ένα αποκλειστικό στοιχείο του Τούρκου, αλλά είναι ένα φαινόμενο που χαρακτηρίζει οποιονδήποτε σφετεριστή προσβάλλει την ελευθερία του συνανθρώπου του.

Υπήρχε ένας θρησκευτικός δεσμός ανάμεσα στους Άραβες και τους Οθωμανούς. Αυτός ο δεσμός ήταν το Ισμάμ. Τον εν λόγω δεσμό ενίσχυε ο σουλτάνος Αμπντουλχαμίτ Β', που ανέλαβε το Χαλιφάτο το (1876-1909) και παροσιαζόταν ως Χαλίφης και προστάτης του Ισλάμ. Αυτό το γεγονός συνέχιζε στις αραβικές χώρες, όπου η πίστη στην έννοια της Ισλαμικής Ummah, που βασιζόταν στην δυνατή ύπαρξη του χαλιφάτου, ήταν πολύ ριζωμένη στη σκέψη πολλών Αράβων συμπεραλμβανέμενου και πολλών ανθρώπων των γραμμάτων και αποτελούσε έναν υπέρτατο στόχο. Το θέμα

αυτό δεν ίσχυε στα Βαλκάνια, χάρη στις θρησκευτές διαφορές κυρίως⁴⁰.

Αλ-Καουακίμπι ασχολήθηκε με κύρια ζητήματα που αφορούσαν τον αραβικό κόσμο. Προσπαθούσε να ερευνήσει τους λόγους του Inhitāt(εκφυλισμός) και το τι χρειαζόταν για την Nahdhah (αφύπνιση).Ο ίδιος προσπάθησε να ερευνήσει τα αίτια της τυραννίας. Θεωρούσε μάλιστα ότι η τυραννία είναι ο βασικός λόγος των εκφυλισμού των μουσουλμάνων γενικώς και των Αράβων ιδιαιτέρως. Σημειώνει μάλιστα ότι η χειρότερη τυραννία είναι εκείνη της αμορφωσίας. Διότι αυτό το είδος της τυραννίας καταπιέζει και χαλιναγωγεί την επιστήμη⁴¹.

Ο αλ-Καουακίμπι ήθελε να ανεστήσει τις αραβο-ισλαμικές αξίες για το «Islah» (επανόρθωση) της κοινωνίας. Το ισλαάχ που επιδίωκε ο αλ-Καουακίμπι, επίσης και άλλοι στην εποχή του, θα αφορούσε στην πολιτική, την κοινωνία, τη θρησκεία αλλά και τα ήθη. Εντεύθεν, η προσοχή του επικεντρώθηκε σε διάφορα σημαντικά στοιχεία όπως η ελευθερία της έκφρασης και οι διαφωτιστικές ιδέες στην εκπαίδευση που θεωρούσε κύρια στοιχεία της επανόρθωσης της κοινωνίας. Θεωρούσε επίσης ότι η κοινωνία πάσχει από έλλειψη δικαιοσύνης⁴² και απ' την λανθασμένη ερμηνεία των θρησκευτικών κειμένων με στόχο να εξυπηρετήσουν τις επιθυμίες των τυράννων. Επίσης ερεύνησε μέσα στο έργο του Tabā'i' al-Istibdād wa Masāri' al-Isti'bād τη σχέση της τυραννίας με την επιστήμη, την υπόληψη, το χρήμα, τη δόξα, το ήθος, την εκπαίδευση, και την πρόοδο.

Θεωρεί ότι η ελευθερία του λόγου είναι δικαίωμα και ότι χάρισμα από τον τύραννο. Ένα τέτοιο στοιχείο το εντοπίζουμε επίσης στον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη ο οποίος υπογραμμίζει, «υπήρξεν εποχή, καθ' ην η Επτάνησος επεθύμει την μεταρρύθμισιν, και η Προστασία απατηθείσα τότε παρεχώρησεν ελευθερίας τινας επί βαρεί αντιτύμω. Οπωσδήποτε η ελευθερία του λόγου καθιερώθη, και σήμερα ο Αρμωστής, αντιτείνων εις προς τον εναρκτήριον αυτού λόγον απάντησίν μας, λέγει ότι ολίγοι υπάρχουσι λαοί, οίτινες χάρουσι τσοσούτην ελευθερίαν όσσην ημείς. Τούτο είναι ίσως αληθές, αλλά δεν δύναται να θεωρηθή βεβαίως και ως δώρημα της Προστασίας. Είναι ιδική μας κατάκτησις»⁴³.

Βλέπουμε επίσης ότι η Μεγάλη Ιδέα του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη στηριζόταν στην βάση του λαϊκού ορθόδοξου και του εθνικού μεγαλοϊδεατικού ρεύματος που είχε σκοπό, πρωτίστως, την απλευθέρωση του σκλαβωμένου ελληνισμού και τη δημιουργία ενός έθνους που θα διακυβερνάται με βάση τις ελληνικές αξίες της ελευθερίας και της δημοκρατίας που θα στηρίζεται πάνω στις ευαγγελικές περι δικαιοσύνης επιταγές⁴⁴.

Φαίνεται ότι ο ίδιος έχει θεμελιώσει την άποψή του πάνω στο γεγονός ότι ο χάλιφης των Μουσουλμάνων πρέπει να είναι Κουρασίτης, δηλαδή από την φυλή Κουράις, (μια παλαιά αραβική φυλή από την οποία προέρχεται και ο Προφήτης). Τα διάφορα πρόσωπα που αναφέρει ο ίδιος μέσα στο έργο αυτό τον μετατέφεραν σε μια παγκόσμια φυσιογνωμία που αγωνιζόταν για την ελευθερία όλων των ανθρώπων. Κάποιοι ερευνητές ισχυρίζονται ότι στα δυο

έργα του, ο αλ-Καουακίμπι έχει υπηρεαστεί από δυτικά πρόσωπα, κυρίως από τον Αλφιέρι⁴⁵.

Το νόημα της εθνικής ελευθερίας στους δυο έχει εκφραστεί με μεγάλη σαφήνεια. Στα έργα των δυο φαίνεται ο αγώνας για την εθνική ελευθερία από τον Οθωμανό κατακτητή. Φαίνεται, ωστόσο, ότι και οι δυο δεν καταγγέλλουν αποκλειστικά τους Τούρκους, αλλά διευρύνουν την καταγγελία για συμπεριλάβει και τους ντόπιους τύραννους και τους ομόθρησκους. Η κοινή θρησκεία με τον κατακτητή δεν ήταν στοιχείο, κατά την άποψη των δυο, να παραμείνουν υπό την τυραννία του κατακτητή. Παρά δηλαδή το Ισλάμ που ενώνει τους Άραβες με τους Τούρκους, και ο Χριστιανισμός που ενώνει τους Έλληνες με τους Βενετιανούς και τους Άγγλους, ούτε ο αλ-Καουακίμπι ούτε ο Βαλαωρίτης, δέχτηκαν την ιδέα ότι πρέπει να παραμένουν υπό μιας ξένης, εθνικά, κυριαρχίας.

Συμπεράσματα

Ο Αριστοτέλης Βαλωρίτης υπήρξε ένας ποιητής με αγωνιστική συνείδηση. Το ποιητικό του έργο ήταν στρατευμένο στην ιδέα της ελευθερίας και της δικαιοσύνης⁴⁶. Ο ίδιος είχε καθαρά ελληνική συνείδηση που τον υποχρέωσε να ταχθεί υπέρ των συμφερόντων του ελληνικού έθνους. Αυτό, μάλιστα, φαίνεται στον αγώνα του για την ένωση των Εφτανήσων με το υπόλοιπο ελληνικό έθνος. Ο ίδιος δεν ήταν αγωνιστής για την ελευθερία των συμπολιτών και του έθνους του μόνο, αλλά πλάταινε τον αγώνα του για να περιλαμβάνει και τους συναθρώπους του γράφοντας δηλαδή τον Φωτεινό.

Διαβάζοντας κανείς προσεχτικά τα έργα του αλ-Καουακίμπι, από την άλλη πλευρά, μπορεί να αντικρίσει ένα αγωνιστό πνεύμα υπέρ της ελευθερίας και την ιδέα του Ισλάχ. Θεωρούσε, μάλιστα, ότι η θρησκεία δεν πρέπει να είναι όργανο των τυράννων για να μην δώσει μια ιερή μορφή στις πράξεις τους.

Η ψυχή των δυο δεν μπόρεσε να αντέξει την ιδέα του εθνικού καταποντισμού. Προσπαθούσαν και οι δυο να πετύχουν το καλύτερο για τα έθνη τους. βλέπουμε πως οι δυο παρέμεναν πιστοί στις ιδέες τους, παρέμεινε δηλαδή ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης πιστός στην Μεγάλη Ιδέα και ο αλ-Καουακίμπι στην ιδέα του Ισλάχ μέχρι το τέλος των ζώων τους. Επίσης, αν ο Βαλαωρίτης ήταν πιστός στην ένωση των Ιόνιων νησιών με την Ελλάδα, ο αλ-Καουακίμπι πίστευε ακράδαντα ότι οι Άραβες πρέπει να ενωθούν και αποσπαστούν από την οθωμανική αυτοκρατορία για να ιδρύσουν μια δική τους αυτοκρατορία που θα έχει την έδρα της στην ιερά πόλη της Μέκκας.

Ο αλ-Καουακίμπι έχει αναλύσει εις βάθος την λέξη «τυραννία» και τις αρνητικές επιδράσεις της στην κοινωνία και στους ανθρώπους. Θεωρούσε μάλιστα ότι η τυραννία είναι η αιτία του κάθε κακού και του εκφυλισμού της αραβικής κοινωνίας. Για αυτό ο ίδιος έχει στρατευτεί υπέρ της ελευθερίας της σκέψης και της έκφρασης.

Ο ίδιος ασκούσε κριτική στον τρόπο διοίκησης των Τούρκων για τους Άραβες. Θεωρούσε μάλιστα ότι πρέπει να ιδρυθεί ένα αραβικό χαλιφάτο στην Μέκκα το οποίο θα είναι η αρχή για την ίδρυση ενός παν-ισλαμικού χαλιφάτου που θα λειτουργήσει δίκαια και χωρίς διακρίσεις⁴⁷. Οι ιδέες

του είναι πολύ σημαντικές ότι μόνο για την προτυπία τους αλλά επειδή προσανατολίζουν την προσοχή μας στο ρεύμα των Αράβων εθνικιστών που εμφανίστηκε στον 19^ο αιώνα⁴⁸ οι οποίοι πίστευαν ότι η τουρκική κυριαρχία πρέπει να τερματιστεί.

ΠΡΩΤΟΓΕΝΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, βίος, επιστολές και πολιτικά κείμενα, Α΄, φιλολογική επιμ.: Γ. Π. Σαββίδης & Νίκη Λυκούργου, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, Αθήνα 1980.
- Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, Ποιήματα και Πεζά, Β΄, φιλολογική επιμ.: Γ. Σαββίδης & Ελένης Τσαντσανόγλου, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1981.
- Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, Φωτεινός, Γ. Π. Σαββίδης (επιμ.), εκδ. Ερμής, Αθήνα 1970.

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Α. Φουριώτης, «Η δύναμη της ποίησης από τις ρίζες», Νέα Εστία 106 – 1259 (Χριστούγεννα 1979), σ. 255 – 256.
- Αργυρίου Αστερ., Η μεγάλη ιδέα στο έργο του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, εκδόσεις Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 2008.
- Γιάννης Παπαθεοδώρου, Ρομαντικά Πεπρωμένα: ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης ως «εθνικός ποιητής», Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σ. 31.

- Γ. Π. Σαββίδης & Ελένη Τσαντσάνογλου (επιμ.), Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, Ποιήματα και Πεζά Β', Ίκαρος, Αθήνα 1981.
- Καραντώνης Ανδρέας, «Η ποιητική και η ποίηση του Βαλαωρίτη», Νέα Εστία 106 / 1259 (Χριστούγεννα 1979), σσ. 43-64.
- Κασιμάτης Π. Γρηγ., «Ο Βαλαωρίτης σαν πολιτικός», Νέα Εστία 106 / 1259 (Χριστούγεννα 1979), σσ. 65-70.
- Νιάνιας Γ. Δημήτριος, «Αριστοτέλης Βαλαωρίτης: Η γλώσσα και η ελληνικότητα του ρομαντισμού του», Νέα Εστία 106 / 1259 (Χριστούγεννα 1979), σσ. 1-3.
- Παλαμάς Κωστής, «Δυο ομιλίες στον όμιλο των τον εκπαιδευτικό (πρώτη ομιλία)», Κείμενα για τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη. Εκατό χρόνια από τον θάνατό του, Τετράδια «ευθύνης» 10, Αθήνα 1979, σσ. 124-167.
- Παράσχος Κλ., «Αριστοτέλης Βαλαωρίτης (1824-1879)», Νέα Εστία 106 / 1259 (Χριστούγεννα 1979), σσ. 4-40.
- Σακελλαρίου Χάρης, «Μορφολογικά και υφολογικά στην ποίηση του Αρ. Βαλαωρίτη», Κείμενα για τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη. Εκατό χρόνια από τον θάνατό

- του, Τετράδια «ευθύνης» 10, Αθήνα 1979, σσ. 96–107.
- Τσάτσος Κωσταντίνος, «Αριστοτέλης Βαλαωρίτης», Κείμενα για τον Αριστοτέλη Βαλωρίτη. Εκατό χρόνια από τον θάνατό του, Τετράδια «ευθύνης» 10, Αθήνα 1979, σσ. 9–15.
  - C. Ernest Dawn, «From Ottomanism to Arabism: The Origin of an Ideology», The Review of Politics, vol. 23, no. 3 (Jul. 1961), σ. 378–400.
  - ElieKedourie, «The Politics of Political Literature: Kawakibi, Azouri and Jung», Middle Eastern Studies, vol. 8, no. 2 (May, 1972), σ. 227–240.
  - FunatsuRyuichi, «Al-Kawāḳibī's Thesis and its Echoes in the Arab World Today», Harvard Middle Eastern and Islamic Review 7, (2006), σ. 1–40.
  - Haim G. Sylvia, «IntornoalleOriginidellaTeoria delPanarabismo», OrienteModerno, anno 36, nr. 7, (Luglio 1956), σ. 409–421.
  - Ronen Raz, «Interpretation of Kawakibi's Thought, 1950– 1980s», Middle Eastern Studies, vol. 32, no. 1 (Jan., 1996), σ. 179–190.

الهوامش

¹Ο AbdulrahmānAl-Kawakibī (1854-1902) ήταν ένας από τους μεγαλύτερους Άραβες διανοούμενους και προδευτικούς. Ανέλαβε διάφορες πολιτικές θέσεις στην πόλη του Αλέπου της Συρίας. Οι πολιτικές του μεταρρυθμίσεις βαζίζονταν στην αντιμετώπιση της οθωμανικής

πολιτικής, θεωρώντας ότι πρέπει να υπάρχει ένα αραβικό καθεστώς που να χειρίζεται τον πολιτικό βίο των Αράβων.

²Α. Φουριώτης, «Η δύναμη της ποίησης από τις ρίζες», *Νέα Εστία* 106 – 1259 (Χριστούγεννα 1979), σ. 255 – 256.

³Κωστ. Τσάστος, «Αριστοτέλης Βαλαωρίτης», *Κείμενα για τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη: εκατό χρόνια από τον θάνατό του*, Τετράδια «Ευθύνης» 10, 1979, σ. 13.

⁴Γιάννης Παπαθεοδώρου, *Ρομαντικά Πεπρωμένα: ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης ως «εθνικός ποιητής»*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σ. 31.

⁵Στο ίδιο, σ. 44.

⁶Στο ίδιο, σ. 46.

⁷Στο ίδιο, σ. 58.

⁸Στο ίδιο, σ. 212.

⁹Γ. Π. Σαββίδης & Ελένη Τσαντσάνογλου (επιμ.), *Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, Ποιήματα και Πεζά Β΄*, Ίκαρος, Αθήνα 1981, σ. 79 – 80.

¹⁰Γιάννης Παπαθεοδώρου, *Ρομαντικά Πεπρωμένα*, ό.π., σ. 337.

¹¹Στο ίδιο, σ. 338.

¹²Στο ίδιο, σ. 201 – 202.

¹³Κώστας Δαφνής, «Ο ποιητής που δεν έγινε οδηγός», *Κείμενα για τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη*, ό.π., σ. 49 – 51.

¹⁴Κλ. Παράσχος, «Αριστοτέλης Βαλαωρίτης (1824–1879)», *Νέα Εστία* 106 / 1259 (Χριστούγεννα 1979), σ. 14. Σχετικά με το ίδιο θέμα βλ., επίσης, Γρηγ. Π. Κασιμάτης, «Ο Βαλαωρίτης σαν πολιτικός», *Νέα Εστία* 106 / 1259 (Χριστούγεννα 1979), σ. 68–69.

¹⁵Κώστας Δαφνής, «Ο ποιητής που δεν έγινε οδηγός», *Κείμενα για τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη*, ό.π., σ. 53.

¹⁶Ανδρέας Καραντώνης, «Η ποιητική και η ποίηση του Βαλαωρίτη», *Νέα Εστία* 106 / 1259 (Χριστούγεννα 1979), σ. 55.

¹⁷Αστερ. Αργυρίου, *Η μεγάλη ιδέα στο έργο του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη*, ό.π., σ. 15 – 17.

¹⁸ Στο ίδιο, 21.

¹⁹ Κωσταντίνος Τσάτσος, «Αριστοτέλης Βαλαωρίτης», *Κείμενα για τον Αριστοτέλη Βαλωρίτη. Εκατό χρόνια από τον θάνατό του*, Τετράδια «ευθύνης» 10, Αθήνα 1979, σ. 11.

²⁰ Mohamad S. Hindi, *Abd al-Rahman Al-Kawakibi's Tabai' al-Istibdadwamasari' al-Istibad*(The Characteristics of Despotism and the Demiss of Enslavement): *A Translation and Introduction*, αδημοσίευτη διπλωματική εργασία, University of South Carolina, 2010, σ. 9.

²¹ Abdulrahmānal-Kawakibi (al-Sayyedal-Furati), *Umal-Qura*, εκδ. al-Matba'aaal-Misriyyiahbil-Azhar, Κάιρο, 1931, σ. 151.

²² ElieKedourie, «The Politics of Political Literature: Kawakibi, Azouri and Jung», *Middle Eastern Studies*, vol. 8, no. 2 (May, 1972), σ. 227-228.

²³ Στο ίδιο, 228.

²⁴ Στο ίδιο, 229.

²⁵ RonenRaz, «Interpretation of Kawakibi's Thought, 1950- 1980s», *Middle Eastern Studies*, vol. 32, no. 1 (Jan., 1996), σ. 179.

²⁶ Στο ίδιο, σ. 13.

²⁷ Κώστας Τσάτσος, «Αριστοτέλης Βαλαωρίτης», ό.π., σ. 13.

²⁸ Γιάννης Παπαθεοδώρου, *Ροντικά Πεπρωμένα*, ό.π., σ. 70 – 71.

²⁹ Στο ίδιο, σ. 76.

³⁰ Γ. Π. Σαββίδης & Ελένη Τσαντσάνογλου (επιμ.), *Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, Ποιήματα και Πεζά*, ό.π., σ. 306.

³¹ Αστερ. Αργυρίου, *Η μεγάλη ιδέα στο έργο του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη*, εκδόσεις Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 2008, σ. 49.

³² Στο ίδιο, σ. 50.

³³ Στο ίδιο, σ. 51.

³⁴Γ. Π. Σαββίδης & Ελένη Τσαντσάνογλου (επιμ.), *Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, Ποιήματα και Πεζά*, ό.π., σ. 302.

³⁵Στοιχίο, σ. 302.

³⁶Abdulrahmān al-Kawakibi (al-Sayyedal-Furati), *Umal-Qura*, ό. π., σ. 201.

³⁷Στο ίδιο, σ. 215.

³⁸Στο ίδιο, σ. 215.

³⁹Κωστής Παλαμάς, «Δυο ομιλίες στον όμιλο των τον εκπαιδευτικό (πρώτη ομιλία)», *Κείμενα για τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη. Εκατό χρόνια από τον θάνατό του*, Τετράδια «ευθύνης» 10, Αθήνα 1979, σ. 132-133.

⁴⁰Ryuichi Funatsu, «Al-Kawākibī's Thesis and its Echoes in the Arab World Today», *Harvard Middle Eastern and Islamic Review* 7, (2006), σ. 2.

⁴¹ «Το χειρότερο είδος της τυραννίας είναι τυραννία που ασκεί η αμορφωσία πάνω στην επιστήμη, και η ψυχή πάνω στον νου. Αυτό είναι γνωστό ως η τυραννία του ανθρώπου πάνω στον εαυτόν του. Διότι ο Αλλά, που έχει τις μεγάλες χαρές, δημιούργησε τον άνθρωπο ελεύθερο τον οδηγεί μόνο ο νους. Όμως, αυτός σκέφτηκε και ύστερα απεφάσισε να γίνει δούλος έχοντας σαν αρχηγό του την αμορφωσία». Βλ. Abudulrahman al-Kawakibi, *Taba'ī al-Istibdā' wa Masārif al-Istifād, dāral-Madalil-Thaqafah wa al-Nashr*, Κάιρο, 2002, σ. 27.

⁴²Στο ίδιο, σ. 9.

⁴³Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Βίος, επιστολές και πολιτικά κείμενα*, τόμος 1^{ος}, φιλολογική επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης & Νίκη Λυκούργου, Ίκαρος, Αθήνα, 1980, σ.357.

⁴⁴Γιάννης Παπαθεοδώρου, *Ροντικά Πεπρωμένα*, ό.π., σ. 147-148.

⁴⁵Στο ίδιο, σ. 180.

⁴⁶Χάρης Σακελλαρίου, «Μορφολογικά και υφολογικά στην ποίηση του Αρ. Βαλαωρίτη», *Κείμενα για τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη. Εκατό*

χρόνια από τον θάνατό του, Τετράδια «εθύνης» 10, Αθήνα 1979, σ. 107.

⁴⁷C. Ernest Dawn, «From Ottomanism to Arabism: The Origin of an Ideology», *The Review of Politics*, vol. 23, no. 3 (Jul. 1961), σ. 394.

⁴⁸Sylvia G. Haim, «Intorno alle Originidella Teoria del Panarabismo», *OrienteModerno*, anno 36, nr. 7, (Luglio 1956), σ. 413.